Dér Terézia

A nyelvi kifejezésmód tömörsége egy Horatius-ódában

Horatius nyelvezetének egyik igen jellemző vonása a tömörség, a feszes, takarékos, művészien célratörő stílus. A költő különféle eszközök, alakzatok segítségével, ügyes szóhasználattal valamint a latin nyelv szerkezetében rejlő lehetőségek maximális kihasználásával éri el a kívánt hatást. Az említett alakzatokat gyűjti össze - egyebek mellett - a Leumann — Hofmann — Szantyr - féle latin grammatikai és stilisztikai munka Einfachheit und Kürze fejezetcím alatt.[1] Ezen jelenségek közös jellemzője, hogy valamely hiány (detractio) révén jönnek létre. Elnevezésük tekintetében az idők folyamán meglehetős kuszaság alakult ki a szakirodalomban,[2] ezért a terminusokra jelen munkánkban nem leszünk tekintettel. A dolgozatban az 1. könyv 14. darabjának elemzése során mutatjuk be költőnk eljárásmódját.

A költemény allegórikus értelmezésének kifejtése, irodalmi előzményei, történelmi háttere s keletkezési ideje tekintetében Syndikus álláspontját tartjuk a legmeggyőzőbbnek. Megítélésünk szerint igen értékesek a nyelvi megformálásra vonatkozó megjegyzései is.[3]

Horatius úgy beszél az államot jelképező hajóval, mint egy élő személlyel. Az egész költeményt zaklatottság, aggodalom és a féltés érzése hatja át. Elemzésünk során a Nisbet — Hubbard -féle kommentár felosztását alkalmazzuk.[4]

Az első egység: O navis, referent in mare te novi
fluctus. o quid agis? fortiter occupa
portum. ... (1—3.)

A bevezető részben valódi kihagyást nem találunk. Az első mondat figyelmeztetés. A futurum aggódást fejez ki. Egyetlen szó a következőt sugallja tehát: „ha nem vigyázol, óhatatlanul

---

[1] *M. Leumann — J. B. Hofman — A. Szantyr*, Lateinische Grammatik II. Syntax und Stilistik, zweiter Teil, zweiter Band, München 1965, 822—836.

[2] *Dér T.*, On the changing terms of some grammatical—stylistical phenomena of conciseness, Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae XXXIII. fasc. 1—4., Budapest 1990—1992, 215—227.

[3] *H. P. Syndikus*, Die Lyrik des Horaz. Eine Interpretation der Oden, erster Band, Darmstadt 1972, 162—170.

[4] *R. G. M. Nisbet — M. Hubbard*, A Commentary on Horace. Odes Book I., Oxford 1970, 179.

visszasodornak".[5] Igen hatásos a kétségbeesett, méltatlankodást kifejező kérdés, majd a rövid felszólítás. Az *occupa* igealak magában foglalja, hogy a hajónak meg kell előznie a hullámzás erősödését, a vihar rosszabbra fordulását. Jelentése tehát: „érd el a kikötőt, mielőtt túl késő lesz".[6] Az igealak s a jól megválasztott szó (*occupa*) hozzájárulnak a kifejezésmód tömörségéhez. A bevezető mondatok érzékletesen fejezik ki a beszélő személy feszült lelkiállapotát. A hatást fokozza az *o* indulatszó ismételt alkalmazása.

A következő szakasz a vihartól megrongált hajót ábrázolja. A szövegben zárójelben feltüntetjük a főbb kihagyásokat.

... nonne vides, ut
nudum (sit) remigio latus

et malus celeri saucius Africo
antemnaeque (celeri sauciae Africo) gemant ac sine funibus
vix durare carinae
possint imperiosius

aequor. non tibi sunt integra lintea,
non di (tibi sunt integri et propitii), quos iterum pressa voces malo.
(3—10.)

Ebben a részben számos kihagyást figyelhetünk meg.[7] Vitathatatlan a *sit* ige szükségessége, melyet logikai úton egészíthetünk ki, de segítségünkre van a *gemant* és a *possint* igealak is. A következő pótlásban a *sauciae* melléknevet az egyes számú hímnemű alakból (*saucius*) vontuk el, a *celeri* ... *Africo* pedig változatlan alakban tartozik ehhez a helyhez is. Figyelmet érdemel, hogy a kiegészítésünk alapjául szolgáló kifejezés centrálisan helyezkedik el a *malus* és *antemnae* szavak között. A *gemant* igének két alanya van (*malus* és *antemnae*). Ez is a rövidítés egyik fajtája, de olyan egyszerű és mindennapi jelenség, hogy a következőkben a hasonlókra nem leszünk tekintettel. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez az úgynevezett apokoinu szerkesztés legelfogadottabb formája. Az eddig elemzett részben egy főmondattól (*nonne vides*) három azonos jellegű, de eltérő hosszúságú mellékmondat függ. A *sit* kiegészítésével mindegyiknek megvan a saját állítmánya. A *non tibi sunt* kezdetű résszel új összetett mondat kezdődik. Ez a kijelentés már nem függ a *nonne vides* főmondattól. A *di*

---

[5] *Borzsák I.*, Horatius: Ódák és epódoszok, Auctores Latini XVIII., Budapest 1975 (a továbbiakban: Auct. Lat. XVIII.), 90.

[6] *Nisbet — Hubbard*, i. m. 182.

[7] *K. Witte*, Die Geschichte der römischen Dichtung im Zeitalter des Augustus, zweiter Teil: Horaz, zweiter Band: Horazens Lyrik, zweite Lieferung, Erlangen 1932, 166—167.; *Nisbet — Hubbard*, i. m. 182—186.; *P. Rasi*, Le Odi e gli Epodi di Q. Oratio Flacco, commento ad uso delle scuole, Palermo — Roma 1920, 41—42.;
A. Kiessling — R.. Heinze, Q. Horatius Flaccus: Oden und Epoden, Berlin 1955, 72—73.; Auct. Lat. XVIII. 90—91.

azokat az istenszobrokat jelöli, amelyek a hajótaton helyezkedtek el. A viharban ezek könnyen megsérülhettek vagy a tengerbe veszhettek. Ily módon a *di* a hajó részét jelentették, tehát az *integri* kiegészítés, amelyet az *integra* alakból származtattunk, indokolt. Meglátásunk szerint érdekesebbé teszi a helyet, ha figyelembe vesszük Witte megjegyzését, melyben Kiesslinget is idézi: „Das *di* ist also doppelsinnig. Richtig Kiessling: 'Die Vorstellung des Bildes fliesst mit der der leiblichen Gottheit in Eins zusammen' ".[8] Ebben az esetben Rasi kiegészítésének (*prospicii*) szövegbe illesztése gazdagítja a mondanivalót.[9] Az istenszobrok megsérültek, tehát az általuk képviselt istenségek jóindulata megszűnt. Olyan értelmezés is elképzelhető, hogy az említett képmások letörtek a hajóról, s a hullámok elragadták őket.[10] Ebben az esetben a helyzet még súlyosabbnak tűnik. A hajó teljesen magára maradt kiszolgáltatottságában. E felfogás mellett a *non di* után elegendőnek tűnik csupán a *tibi sunt* kiegészítése. A *di* jelentése így is kettős értelmet takar, s a *non ... tibi sunt* egyaránt jelenti a képmások valamint a valóságos istenségek segítségének hiányát. Bármely értelmezést fogadjuk is el, figyelemre méltó, hogy a két alany hangsúlyos helyen található: a *lintea* a versszak első sorának utolsó szava, a *di* pedig a második sor elején helyezkedik el, közvetlenül a megismételt tagadószó (*non*) után. A szerkesztés ily módon sajátos chiasztikus jelleget sugall. Az sem lehet véletlen, hogy a *di* megrongálódása vagy elvesztése került az utolsó helyre. Ez jelenti a legnagyobb csapást. Különös nyomatékot kap a megállapítás, ha a mondat folytatását figyelembe vesszük. A nyelvi megformálás is újabb érdekességet tartalmaz. Az *iterum* adverbium egyaránt kapcsolható a *pressa* participiumhoz és a *voces* igéhez. A kutatók felfigyeltek a kettős kapcsolás lehetőségére. Úgy gondoljuk, hogy ebben az esetben az úgynevezett művészi amphibolia jelensége tűnik fel. A költő szándékosan hagyja a befogadóra a döntést, sajátos feszültséget teremtve ezzel.[11] Említést érdemel a *durare ... imperiosius aequor* kifejezés is. A középfok azt sugallja, hogy a szokásosnál hatalmaskodóbb a tenger, vagy éppen túlságosan is erőszakos.[12] Porphyrio a következőket írja: „*durare aequor* mira figura dicitur pro: sustinere vim aequoris".[13] Bo a *durare* jelentését tárgyalt helyünkön a következőképpen értelmezi:„ 'perfero, tolero' cum acc.". Az *imperiosius aequor* a következőképpen fejthető ki: vim imperiosioris aequoris. A *saucius* melléknév és kiegészített formája (*sauciae*) attributum praedicativumokként, valamint a *pressa* participium ugyancsak tömörítő hatásúak. A változatosságot és a takarékosságot egyaránt szolgálja a *sine funibus* kifejezés, hiszen azt jelenti, hogy a hajó elveszítette a szerkezetének megerősítésére alkalmazott kötélzetet. Kommentárjainkkal egyetértve nem hagyhatjuk figyelmen kívül e részben a *vides* ige sajátos használatát sem. A látás mellett a hallást is kifejezi, s általában

---

[8] *Witte*,i. m. 167.

[9] *Rasi*, i. m. 42.

[10] *Kiessling — Heinze*, i. m. 73.; *Nisbet — Hubbard*, i. m. 185.

[11] *Dér T.*, Gondolatok az apokoinu mondattani—stilisztikai szerepéről az ógörög—latin szövegekben, Acta Antiqua et Archaeologica Supplementum VII., Szeged 1988, 19—28.

[12] *Nisbet — Hubbard*, i. m. 185.; Auct. Lat. XVIII. 90.

[13] *G. Meyer*, Pomponii Porphyrionis Commentarii in Q. Horatium Flaccum, Lipsiae 1874, 19.; *D. Bo*,Lexicon Horatianum I—II., Hildesheim 1965, 1966, I. 143.

az érzékelést. A *gemant* és a *durare ... possint* kifejezések ugyanis csak ilyen tág értelmezés mellet kapcsolódhatnak a főmondatban álló *vides* igéhez.

Elemzett helyünkön a kihagyások és a tömörség egyéb eszközeinek alkalmazása felgyorsítják a képek egymásra következését, s drámaian ábrázolják a hajó kétségbeesett helyzetét.[14] A feszültséget fokozza a versszakok határainak átlépése.

A harmadik egység azt fejtegeti, hogy a hajó hasztalan „dicsekszik előkelő származásával", s mutatós külseje sem jelent számára biztonságot.

quamvis Pontica pinus,
silvae filia nobilis (?esse iactes vagy sis?),

iactes et genus et nomen inutile:
nil pictis timidus navita puppibus
fidit. tu, nisi ventis
debes (te ipsam) ludibrium, cave. (11—16.)

Első kérdésünk a *Pontica pinus* és a *silvae filia nobilis* értelmezése. Heinze a *Pontica pinus* kifejezést a *silvae filia nobilis* előrevetett értelmezőjének tekinti, a *silvae filia nobilis* pedig szerinte vocativus. Ebben az esetben a mellékmondat: *quamvis ... iactes et genus et nomen inutile*. A főmondat a *nil ... fidit*. Így nem kell különösebb kihagyásra gondolnunk, az alanyt a *iactes* ige foglalja magában. Ha Borzsák értelmezési javaslatát vesszük alapul, megítélésünk szerint két lehetőség adódik. Az első: mindkét kifejezést appositiónak tekintjük, s az igében foglalt úgynevezett rejtett alany (*tu*) beleértendő a szövegbe. Ha abból indulunk ki, hogy a *quamvis ... nobilis* egy olyan megengedő mellékmondat, amelynek állítmánya a *iactes* igéből egészíthető ki, akkor pedig az *esse iactes* lehet a betoldás. A szerkesztés ily módon görög nyelvi hatást mutat. Ezt a megoldást az alábbi Catullus-hely támaszthatja alá: Phaselus ille, quem videtis hospites, / ait fuisse navium celerrimus (4,1—2.). A főmondat így a *iactes* (az ige coniunctivus potentialis értelemben) *et genus et nomen inutile*. Ennek értelmét fejti ki a *nil ... fidit*. Witte a *quamvis* kötőszóval kezdődő rész kiegészítéseként a *sis* igét javasolja.[15] Véleményünk szerint a legalkalmasabb megoldás, ha mindkét kifejezést értelmezőnek tekintjük, s a rejtett alanyon kívül nincs más kiegészítésre szükség. Ez az értelmezés megfelel a grammatikai kritériumoknak, a rejtett alany, az értelmezők halmozása valamint a mellékmondat áthajlása a következő versszakba érdekessé, művészivé teszi a kifejezést. Érdemes megvizsgálni a *silvae filia nobilis* kapcsolatot. A *nobilis* melléknév alakja révén egyaránt kapcsolható a *silvae* és a *filia* szóhoz, hiszen singularis genitivusként és nominativusként egyaránt felfogható.[16] Számunkra a genitivus a meggyőzőbb. Ily módon

---

[14] Nem értünk egyet a *Nisbet—Hubbard*-kommentár következő megállapításával: „Horace can supply only a civil servant's inventory of the damage": i. m. 181.

[15] *Kiessling — Heinze*, i. m. 74.; Auct. Lat. XVIII., 91.; *Nisbet — Hubbard*, i. m. 186.; *D. Bo*, Q. Horati Flacci Opera, vol. III., De Horati poetico Eloquio, Torino 1960, 165.;*Witte*, i. m. 168.

[16] Auct. Lat. XVIII., 91.; *Rasi*, i. m. 42.; *Nisbet — Hubbard*, i. m. 186.

a hajót jelentő *filia* szót közrefogja a *silvae ... nobilis*, a „szülőt" jelölő kifejezés. Új kérdést vet fel a *nisi ventis debes ludibrium* értelmezése. A *debeo alicui aliquid* kifejezés teljesen köznyelvi. Vizsgált helyünkön azonban többről van szó, mint puszta tartozásról. Erre kommentárjaink is felhívják a figyelmet. Borzsák értelmezése szerint: „ha nem éppen te tartozol (a sorsnak) azzal, hogy játékszerévé válj a szeleknek".[17] Bo a következőképpen interpretálja a mondanivalót: „sc. nisi in naufragio vis ludibrio ventis esse".[18] A magunk részéről az értelmezés és kiegészítés legegyszerűbb módját igyekeztünk megtalálni a *te ipsam* betoldásával. A *cave* abszolút használatú.[19]

A befejező strófa következik.

(tu) nuper sollicitum quae mihi taedium (fuisti),
nunc desiderium curaque non levis (es),
interfusa nitentis
vites aequora Cycladas. (17—20.)

A *tu* az előző versszakból kiegészíthető, és szükségesnek is érezzük a *quae* miatt. A létige két különböző alakjának kikövetkeztetését több szó is segíti. A *fuisti* múlt idejére a *nuper* utal, a számot és a személyt a *vites* igealak adja meg. Ugyanez hozzájárul természetesen a már említett *tu* névmás megleléséhez is. A *fuisti* praesens perfectum itt azt fejezi ki, hogy az egykor volt érzés már elmúlt. Ezzel szemben áll a *nunc*, amely jelen időt kíván, szám és személy tekintetében pedig ugyancsak a *vites* szolgál támpontul.[20] Az utolsó versszak első két sorában megjelenik a költő személyesen, érzéseinek kifejezése révén. Itt uralkodóvá válik a vox humana, ahogy Fraenkel írja.[21] Horatius viszonya az államot jelentő hajóhoz most már szeretetteljes. Újra kifejezi aggódását, féltését. Ezzel lényegében a költemény első soraihoz tér vissza, de más formában, hangulatban.[22] Ezt a hangulatváltást tükrözi a nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb stílus.

Elemzésünk során a következő megállapításra juthatunk. A költemény második egységében (3—10.) találjuk a legtöbb kihagyást s a legtöbb egyéb tömörítő formát. E hely a megrongálódott s hányódó hajó képét festi. Az egész alkotás legdrámaibb, legmozgalmasabb részlete ez. A tartalommal összhangban áll a stílus feszessége, koncentráltsága. Az óda egészén végigvonul azonban Horatius sajátos, művészien szűkszavú szerkesztésmódja.

---

[17] Auct. Lat. XVIII., 91.; lásd még: *Nisbet—Hubbard*, i. m. 187.; *Rasi*, i. m. 43.
[18] *Bo*, i. m. I. 113.
[19] *Nisbet — Hubbard*, i. m. 187.; *Bo*, i. m. I. 73.; *Rasi*, i. m. 43.
[20] *Rasi*, i. m. 43.
[21] *E. Fraenkel*, Horace, Oxford 1957, 158.
[22] *Syndikus*, i. m. 170.